

ETNOKULTŪRINĖ ŽIEMGALIŲ SRITIS

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ

IVADAS

Tiriant archeologines kultūras, genčių etninę istoriją, vienas aktualiausių klausimų yra užimamo arealo, kultūros paplitimo, etninių ribų klausimas. Jis domina Žiemgalos tyrinėtojus, nors jos istorija be pertraukos tiriama keli šimtai metų. Šiandieną, turint daug naujos medžiagos, būtų įdomu apžvelgti, kas padaryta šioje srityje iki mūsų ir kuo galime praturtinti turimas žinias.

Žinome, jog pirmaisiais amžiais po Kristaus didelėje dabartinės Lietuvos ir Latvijos teritorijoje išsiskyrė pilkapių su akmenų vainikais kultūrinė sritis (Michelbertas, 1986, p. 240; Таутавичюс, 1980, c. 82). Apie IV–V a. ši didelė sritis suiro ir jos vietoje susiformavo keletas baltų genčių: vakarinėje regiono dalyje – žemaičiai, centrinėje – žiemgaliai, rytinėje – sėliai ir šiaurinėje – latgaliai. Visos šios gentys, turėdamos bendrą pramotę, turėjo ir panašią kultūrą. Ypač tai aišku ankstyvuosiu laikotarpiu.

Žiemgalių gyventi plotai Mūšos–Lielupės baseine XIII–XIV a. atsidūrė dviejose valstybėse: pietinis kraštas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o šiaurinis Livonijoje, nors XIV a. trečiajame dešimtmetyje Lietuvos valdovas Gediminas save vadino žiemgalių valdovu, matyt, pretendavo valdyti visą žiemgalių gyventą teritoriją (*princeps et dux Semigalle*) (Gedimino laišakai, 1966, p. 29). Ši politinė siena, kirtusi žiemgalių gyventus plotus, išsilaikė kelis šimtmečius ir 1919–1920 m. nusistovėjo kaip dabartinė Lietuvos ir Latvijos siena.

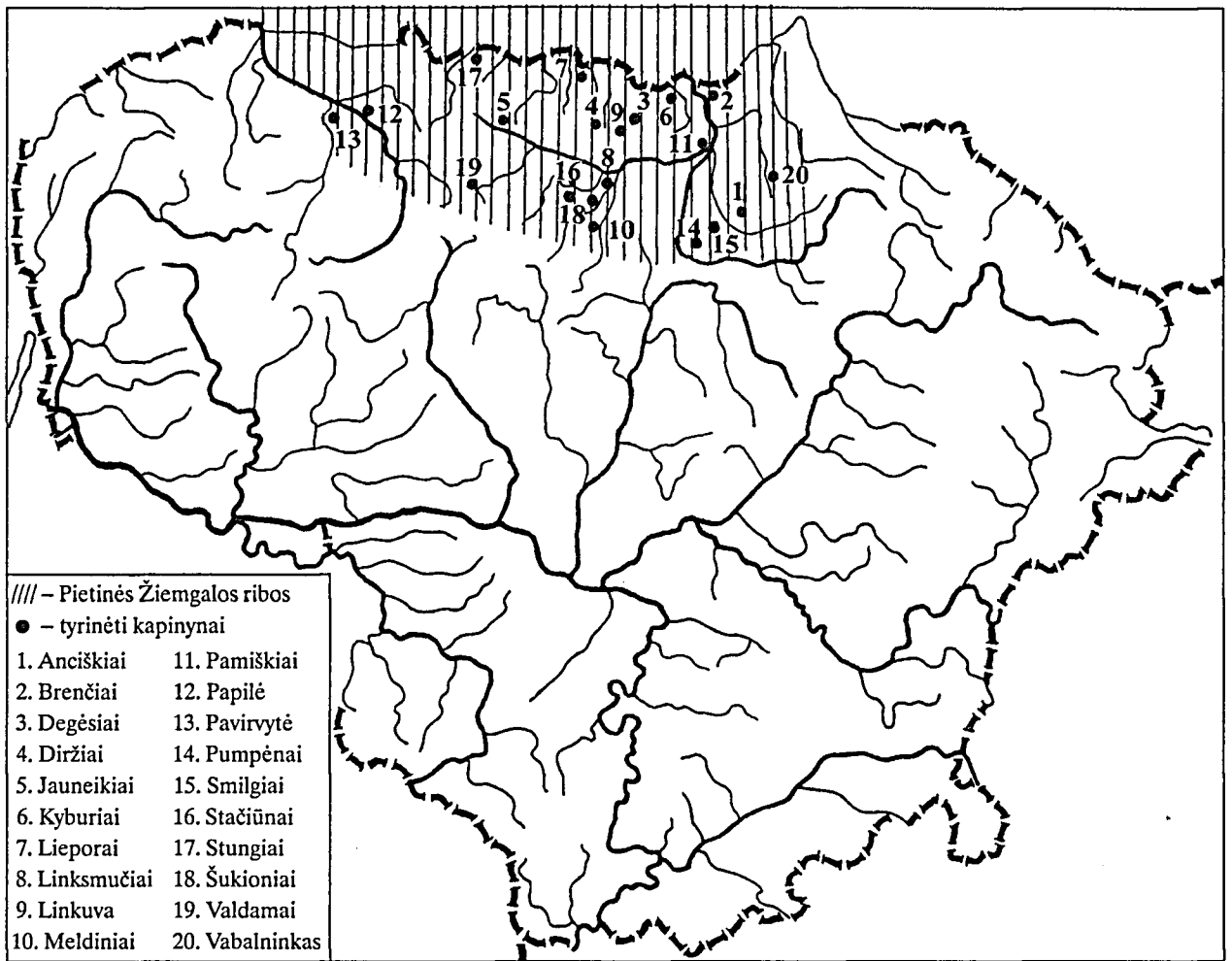
Lietuvoje liko tik pietinis žiemgalių gyventų plotų pakraštys. Šios Lietuvos dalies archeologiniams tyrimams būdinga tai, kad turime tik keletą kiek plačiau tyrinėtų kapinynų (Jaunciekiai, Linksmučiai, Pavirvytė, Šukioniai ir kt.) Susikaupę muziejuose radinių ir iš ardomų, ir suardytų paminklų. Dauguma tyrimų medžiagos priklauso V–XII a. Tyrinėtų gyvenviečių ir piliakalnių Žiemgalos pietinėje dalyje neturime. Piliakalnių čia iš viso reta, stambiausius iš jų – Sidabrės ir Raktės (Žagarės) piliakalnius sunaikino

me: Raktės piliakalnyje jau porą šimtmečių laidojame mirusiuosius, Sidabrės – sunaikino žvyro karjeras. Tačiau sukaupti duomenys leidžia aptarti ir patikslinti žiemgalių gyventų plotų ribas.

ISTORIOGRAFINĖ APŽVALGA

Žiemgala, jos gyventojais ir užimama teritorija jau keli šimtai metų domisi įvairių sričių specialistai. XIX a. pabaigoje vokiečių kilmės tyrinėtojas, gyvenęs ir dirbęs Rygoje, A. Bylenšteinas knygoje „Die Grenzen des Lettischen Volksstammes und der Lettischen Sprache“ (Bielenstein, 1892) pirmasis ėmėsi atsakyti į daugelį sudėtingų istorinės geografijos klausimų. Autorius, remdamasis Henriku Latviu bei XII–XIV a. aktais ir kitais rašytiniais šaltiniais, stengėsi išsiaiškinti žiemgalių gyventus plotus. Jis ėmėsi dokumentuose randamus ir metraštininkų minimus vietovardžius identifikuoti, susieti su konkrečia vietoje ir iš jų sprėndė, kurie plotai buvo vienos ar kitos genties gyvenami. Autorius išvardija žiemgalių žemes, jose paminėtas pilies, kartais jų valdovų vardus. Tačiau apie pietinę Žiemgalos dalį žinių turėjo nedaug. Nurodydamas vakarines ir pietines Žiemgalos ribas, autorius paminėtik vieną kitą paribio vietovę. Antai vakarinę žiemgalių ribą su kuršiais autorius veda iki Vadaksties ir Agluonos upelių santakos, pietinė riba su žemaičiais ir lietuviais, autoriaus manymu, ėjusi miškais piečiau Sidabrės (dab. Joniškio) ir Meškučių (kiek piečiau, autorius nenurodo, matyt, ir jam tai neaišku. Jų gyventi plotai pietuose turėjo ribotis su Šiaulių ir Upytės žemėmis, kuriose jau gyvenę lietuviai). Pietryčiuose žiemgalių gyventų plotų riba ėjusi nuo Bauskės link Panevėžio Mūšos upe, nuo sėlių gyventų plotų juos skyrusi miškų juosta. Šiaurėje žiemgaliai turėję siekti Rygos įlanką ties Lielupės žiotimis, nes ir kronikininkai (H. Latvis) mini buvus žiemgalių uostą.

Įdomi A. Bylenšteino pažiūra į žiemgalius. Jis buvo įsitikinęs, jog tai – latvių gentis. Autorius teigia, kad kaip lietuviai susideda iš aukštaičių ir žemaičių,

1 žem. Pietinė Žiemgala. Tyrinėti kapinynai.

taip ir latviai susideda iš žiemgalių (žemutinių latvių) ir latgalių (latvių). A. Bylenšteinas XIX a. pabaigoje apytiksliai nurodė Žiemgalos ribas. Bene labiausiai neaiški liko autoriui rytinė riba su sėliais. Lieka pridurti, kad ir šimtmečiui praėjus po šio darbo pasirodymo ir toliau neaiškiausia tebėra žiemgalių gyvento ploto rytinė riba. Kitos A. Bylenšteino nurodytos Žiemgalos ribos visiškai sutampa su ta riba, kurioje išsidėstė žiemgališki paminklai. Su jo išvadomis apie žiemgalių gyventą plotą sutiko visi vėliau Latvijoje dirbę istorikai ir archeologai.

Lietuvoje Žiemgala susidomėta kartografuojant jos archeologinius paminklus. 1899 m. F. Pokrovskis pirmasis Kauno gubernijos archeologinių paminklų žemėlapyje plačiau nurodė bent dalį šiaurės Lietuvos archeologijos paminklų (Покровский, 1899). Panašus darbas – paminklų sąrašas pasirodė tik po ketvirčio amžiaus. Tai mokytojo J. Elisono (Elisonas, 1925) surinktos žinios apie įvairias Panevėžio apskrities (kai kuriais

atvejais ir apie esančias už šios apskrities ribų) vietas, susijusias su senąja istorija. Į šį J. Elisono sudarytą sąrašą pateko ir žiemgališki paminklai, buvę Biržų – Pasvalio apskrityje. Minimi Meldinių (nurodama, jog rastas kalavijas ir žiedas bei žmonių kaulų), Meldiniškių (rastas kalavijas ir auksinių pinigų), Pamiškių (su žmonių kaulais rastas kalavijas ir geležinis durklas) bei kiti kapinynai, taip pat keli piliakalniai: Dabužių, esantis tarp Mūšos ir Tatulos upių, Šimonių kairiajame Mūšos krante (šį piliakalnį autorius mini kaip švedų supiltą).

Paminklai buvo registruojami ir žinios apie juos kaupiamos ir toliau. 1928 m. išleistoje P. Tarasenkos knygoje „Lietuvos archeologijos medžiaga“ (Tarasenka, 1928) apžvelgiama archeologijos mokslo raida Lietuvoje bei čia egzistavusios kultūros, pateiktas išsamesnis paminklų sąrašas ir žemėlapis, paminklus bandyta suskirstyti į chronologinius laikotarpius. Tačiau visus šiuos paminklus registravo ne archeologai, o korespondentai – pateikėjai. Duomenys buvo tik apytiks-

liai, dažnai jų trūko paminklo chronologijai nustatyti. Jie tik apytikriai rodė, kad ši Lietuvos dalis priešistoriniais laikais buvo gana gausiai gyvenama.

Originalus ir P. Tarasenos spėjimas, esą Raginėnų VI–VII a. kultūrą paliko žiemgaliai (Tarasenska, 1928, p. 70).

1926 m. Rygoje išėjo knyga „Latvijos archeologija“ (Latvijas, 1926). Jos skyriuje „Vėlyvasis geležies amžius“ aprašomos baltų gentys, gyvenusios Latvijos teritorijoje. Žiemgalių gyventas plotas nurodomas pagal A. Bylenšteiną. Lielulupės baseinas šiaurėje siekė Rygos įlanką, pietuose – Mūšą, rytuose riba ėjusi Dauguvos upe (pateiktame žemėlapyje žiemgaliai nesiekė upės), vakaruose žiemgalių riba – Ežerės upe. Pažymėti pagrindiniai Žiemgalos centrai: Mežuotnė ir Tervetė, nurodyti uostai prie Rygos įlankos. Pažymima, kad Žiemgalos piliakalniai, išskyrus du anksčiau minėtus, yra žemių paribyje. Knygoje bene pirmą kartą aptarti būdingiausi žiemgalių kultūros bruožai: paprotys mirusiųosius laidoti nedegintus, ginklų ir darbo įrankių gausa kapuose, suminimos būdingiausios papuošalų grupės, žiemgalių ir latgalių, sėlių ir žemaičių kultūrų panašumas, o remiantis K. Būgos tyrinėjimais, – ir žiemgalių bei latgalių kalbų panašumas.

1938 m. Rygoje išleista „Latviešu vesture“ (Latviešu, 1938), redaguota F. Baluodžio. Šiame veikale ypač daug vietos skiriama atskirų baltų genčių istorijai. Romėniškojo laikotarpio žemėlapyje sužymėtos baltų gentys. Pagal šį žemėlapij I–IV a. po Kr. žiemgaliai gyvenę kiek didesnėje teritorijoje nei bet kada. Šiaurėje, kaip ir įprasta, jų gyventi plotai siekia Rygos įlanką, tačiau daug platesniu pajūrio ruožu. Vakarinė riba nurodomas Ežerupis ir Vadakstis, rytuose žiemgalių gyventa teritorija pereina Dauguvą ir apima dalį dešiniojo jos kranto. Pietryčių kryptimi jiems skiriama ir visa sėlių gyventa teritorija. Mus ypač dominanti pietinė žiemgalių gyventų plotų riba nurodoma tradiciškai – Mūša. F. Baluodžio nuomone, pirmaisiais amžiais po Kr. žiemgaliai šiaurės rytuose išstūmė ugrofinų gentis ir ten apsigyveno (Latviešu, 1938, p. 86–87). Žiemgaliai gyvenę Cesių, Rygos, Jelgavos, Tukum apylinkėse, Lielupės lygumose ir vakarinėje Vidžemės dalyje. To meto žiemgalių kultūroje, F. Baluodžio nuomone, jaučiama vakarų baltų kultūros įtaka, o vėliau pamažu sustiprėjusi kultūrinė įtaka iš Vakarų Lietuvos (antkaklės apvyniotais galais su kilpelėmis, profiliuoti smeigtukai, įmoviniai kirviai, kapliai, segės su emaliu). F. Baluodžio nuomone, Žiemgalos kultūra buvusi ypač artima latgaliams (Latviešu, 1938, p. 106).

V–IX a. po Kr. žiemgalių gyventi plotai buvę mažesni. Vakarinis pakraštys likęs nepakitęs, pietuose gyventų plotų riba, kaip ir anksčiau, nurodoma Mūša,

bet kiek labiau išplėsta teritorija į vakarus ir į rytus – apima vakarinę Biržų rajono dalį. Šiaurėje žiemgaliai ir toliau siekė Rygos įlanką, tačiau daug siauresniu pajūrio ruožu, nei tai buvo pirmaisiais amžiais po Kr. Šiaurės rytuose jų užimami plotai taip pat mažesni, čia jau nebesiekiami Dauguvos, o už jos, jau ne žiemgalių, o latgalių gyventi plotai, siekė Rygos įlanką.

IX–XIII a. žiemgalių gyventa teritorija dar labiau sumažėjo. Šiaurėje jie priėjo prie Rygos įlankos dar siauresniu ruožu; čia žiemgalius išstūmė lybiai. Vakaruose riba vedama Ežerupiu ir Vadakstim, iš pietvakarių į žiemgalių gyventus plotus įsiterpė žemaičiai, o ankstesnės žiemgalių teritorijos rytiniame pakraštyje išsiskiria Kuoknesės sritis.

F. Baluodžio nuomone, žiemgalių gyventa teritorija amžiams bėgant kito. I–IV a. po Kr. ji buvo didžiausia, vėliau palaipsniui mažėjo ir antrojo tūkstantmečio pradžioje apėmė beveik tą plotą, kurį nurodė A. Bylenšteinas.

Pirmoje J. Puzino parašytoje mokslinėje Lietuvos archeologijos apžvalgoje „Naujausiųjų proistorinių tyrinėjimų duomenys“ (Puzinas, 1938) pateikta susisteminta medžiaga iš visos Lietuvos teritorijos, nurodyti būdingiausi atskirų laikotarpių radinių tipai, chronologija. Autorius nurodo, kad kultūra nebuvo vienalytė, kad atskirose krašto srityse skyrėsi laidosena ir dirbinių formos. Remdamasis šiais skirtumais, autorius išskyrė ir Žiemgalą: Mūšos baseinas – Akmenė–Šiauliai–Rozalimas–Pumpėnai–Biržai (Puzinas, 1938, p. 275) ir jai būdingus dirbinius, juos datuoja, nurodo žinomas radimvietes. Tuo metu šiaurinėje Lietuvoje beveik neturėjome archeologų tyrinėtų paminklų, J. Puzinui teko naudotis daugiausia atsitiktiniais radiniais, tačiau jo nurodyta pietinė žiemgalių gyventų plotų riba beveik atitinka dabartinių tyrimų duomenis. Gal tik kiek daugiau ji buvo nukelta į rytus ir apėmė dalį sėlių gyventos teritorijos, o pietryčiuose ir vakaruose ji lyg ir sumažinta. Taigi J. Puzinas ne tik pirmasis gana tiksliai nurodė žiemgalių srities pietines ir vakarines ribas, bet ir išaiškino kai kurias jų kultūros bruožus.

M. Alseikaitė savo darbe „Baltai priešistoriniais laikais“ (Alseikaitė, 1944) bene pirmą kartą literatūroje taip plačiai ėmėsi aiškinti baltų kilmės teoriją. Autorė pažymi, jog jau IV–V a. po Kr. iš bendro rytinių baltų kamieno išsiskyrė žiemgalių gentis. Nurodoma ir genties teritorija: pietinė iki Šiaulių ir Upytės žemių, šiaurėje Lielupės baseinas iki Rygos įlankos, šiaurės rytuose Dauguva. Lietuvoje autorė žiemgaliams priskyrė plotus iki Tauragnų–Svėdasų. Vakarinė žiemgalių gyventos teritorijos riba, t. y. riba su kuršiais, visai nenurodyta. Matyt, tuo metu išvesti šią ribą dėl tyrinėtų paminklų stokos buvo neįmanoma. Matome, kad jos pažiūros šiuo klausimu ne visai

sutampa su J. Puzino. Autorė žiemgaliams skyrė daug didesnius plotus, ypač pietrytinėje dalyje.

Visi mūsų minėti darbai buvo parašyti remiantis iki Antrojo pasaulinio karo sukauptais duomenimis. Šeštajame dešimtmetyje, vėl kiek suintensyvėjus paminklų tyrimo darbams, sukaupta daugiau medžiagos etninės istorijos klausimams spręsti. 1952 m. estų archeologo H. Moros knygoje apie baltų gentis Latvijoje (Moora, 1952) nurodoma, kad gentys iš bendro baltų kamieno išsiskyrė apie V a. po Kr., tačiau jų ištakos formavosi daug anksčiau. Jo nuomone, jau II a. po Kr. išsikristalizavo aiškios kultūrinės sritys. Iki Ventos upės rytuose – Pilkapių kultūra, vėliau čia gyveno kuršiai, tarp Ventos ir Dauguvos – kita grupė – plokštiniai kapinynai, kurie ir skiriami žiemgaliams. Jie randami visoje toje teritorijoje, tačiau nevienodai intensyviai. H. Moros nuomone, ši teritorija laikui bėgant vis labiau plito tiek į rytus, tiek į pietus. Žiemgalių kapai randami ant aukštų kalvų, jų kapinynai dideli, ankstyvi kapai apdėti akmenimis, o tai rodo, jog čia buvę pilkapiai ar kapai su akmenų vainikais. Kartu patvirtinamas teiginys, jog žiemgalių kultūra yra gimininga pilkapių su akmenų vainikais kultūrinei sričiai.

H. Moros nuomonė, kad X–XII a. žiemgalių teritorija sumažėjo, sutampa su 1938 m. F. Baluodžio pareikšta mintimi. Šiaurėje ir toliau žiemgaliai siekia Rygos įlanką, tačiau jau siauresniu ruožu, nes iš abiejų pusių prie žiemgalių šliejasi lybių gyventi plotai, vakaruose jų gyventi plotai taip pat kiek sumažėję, rytuose siekia Dauguvos upę, pietryčiuose žiemgaliai ribojasi su sėliais. Pietinė riba nenurodoma (autorius neliečia Lietuvos teritorijos). H. Mora pažymi, jog vakaruose žiemgaliai tiesioginio kontakto su kuršiais neturėjo, nes tarp šių genčių buvusi plati negyvenamų miškų juosta. Pateiktame žemėlapyje matome, jog XIII a. Žiemgala užėmė beveik tą pačią teritoriją, kaip ir X a., tik pažymėta ir pietinė jos riba, kuri tradiciškai vedama Mūšos upe. Autorius pažymi, jog riba tarp žiemgalių ir žemaičių ėjusi mišku, dešiniajame Mūšos krante. Jeigu palygintume H. Moros išvestą pietinę ribą su A. Bylenšteino, tai pamatytume, jog pastarasis pietinę ribą nukelia kiek labiau į pietus (žiemgaliai, A. Bylenšteino nuomone, siekė Meškuičius).

1963 m. Londone išėjo M. Gimbutienės knyga „The Balts“ (Gimbutas, 1963), kurioje apžvelgta visų baltų genčių istorija nuo seniausių laikų iki valstybės susidarymo. Pateikti duomenys apie atskiras baltų gentis nėra išsamūs, o medžiaga, priskiriama vienai iš genčių, tik paminima. Autorė pažymi, jog įsigalėjus mirusiųjų deginimo papročiu, Žiemgaloje ir toliau lieka inhumacijos paprotys, pasikeičia tik jo forma – atsisakoma papročio laidoti pilkapiuose, kurie buvo naudoti pirmaisiais amžiais po Kr., ir pra-

dedama laidoti atskirose duobėse. Toliau darbe ne vieną kartą minimos atskiros papuošalų grupės, būdingos žiemgaliams.

Kiek išsamiau Žiemgalių kultūrą aptarė R. Volkaitė-Kulikauskienė knygoje „Lietuviai IX–XII a.“ (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970). Monografijoje apžvelgti visų Lietuvos teritorijoje gyvenusių genčių (vėliau sudariusių Lietuvos valstybę) verslai, amatai, prekyba, drabužiai, ginklai ir visuomeniniai santykiai. Suprantama, jog žiemgalių kultūra ir čia pateikiama tik bendrame Lietuvoje gyvenusių genčių kontekste. Šiame darbe nurodoma žiemgalių gyventa sritis yra kiek sumažinta palyginti su minėtų tyrinėtojų darbais. Ypač tai matyti pietiniame ir rytiniame pakraštyje. Žiemgalių pietinė riba – Mūšos upė (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 34, pav. 1). Autorės nuomone, žiemgaliai II tūkstantmetyje po Kr. pradžioje slinko labiau į šiaurę, o jų plotus pietuose užėmė aukštaičiai ir žemaičiai.

A. Tautavičius straipsnyje apie rankogalines apyrankes (Татуавичюс, 1970, с. 197–202) irgi palietė žiemgalių lokalizacijos klausimą. Autorius konstatuoja, jog rankogalinės apyrankės yra žiemgališkas papuošalas (tik šiek tiek nešiotas ir žemaičių, tačiau žemaitiškos šio tipo apyrankės kiek skiriasi nuo žiemgališkųjų). Darbe pateikiamas šių apyrankių paplitimo žemėlapis, kuriame žymima ir gentinės žiemgalių ribos. Teritorija užima Mūšos baseiną: rytinis pakraštys – Degėsių kapinynas, vakarinis – Rukuižių, pietinis – Vilkandžių, Vinkšnėnų ir Račių kapinynai. Dar labiau į pietus ir vakarus esančios radimvietės priklausytų žemaičiams (Junkilai, Pagrybis, Požerė, Vėžlaukis). Iš šio žemėlapio matyti, jog žiemgalių teritorija gerokai praplėsta pietų kryptimi.

Svarbus žingsnis į priekį tiriant baltų genčių etninę istoriją buvo Lietuvos archeologijos atlasų pasirodymas (LAA, 1974, 1975, 1977, 1978). Kartografavus žinomus visų laikotarpių paminklus, pabandyta aptarti visų Lietuvoje gyvenusių genčių teritorijas, apibūdinti laidoseną, įkapes. Remiantis kapinynais, išskirta žiemgalių gyventa teritorija – Mūšos–Lėvens upių baseinas. Vakaruose ji siekė Ventą, pietvakariuose – Šiaulių rajoną, pietryčiuose Panevėžio rajono šiaurinį pakraštį, rytinė riba lieka ir toliau neaiški, nes iš Kupiškio, Rokiškio ir Biržų rajonų trūksta tyrinėtų V–XII a. paminklų (LAA, 1977, p. 18). Žiemgalių teritorija palikta kiek didesnė, nei iki tol buvo. Leidinyje trumpai apibūdinti žiemgaliams būdingi dirbiniai, aptariami žiemgalių santykiai su kaimynais.

A. Tautavičius straipsnyje „Baltų gentys I m. e. tūkstantmetyje Lietuvos teritorijoje“ (Татуавичюс, 1980) aptaria ir žiemgalių genties išsiskyrimą iš bendro baltų kamieno, t. y. iš Šiaurės Lietuvos pilkapių kultūros srities. Autorius žiemgališkais laiko V a. pra-

dėjusius plisti plokštinius kapinykus, kuriuose laidoti nedeginti mirusieji. Straipsnyje glaustai aprašyti žiemgalių kultūros ypatumai, jos bendri bruožai su baltų gentimis kaimynėmis. Nužymėti ir šios genties gyventi plotai Mūšos ir Lėvens upių baseine. Vakaruose jų riba siekia Ventą, pietuose – Nevėžio aukštupį, o rytinė riba autoriui dėl tirtų paminklų stokos Kupiškio ir Biržų rajonuose taip pat lieka neaiški.

Žiemgalių kilmės ir jų kultūros istoriją dar kartą A. Tautavičius aptaria straipsnyje „Žemaičių etnogenezė“ (Tautavičius, 1981), kalbėdamas apie žemaičių kilmę. Autoriaus nuomone, žemaičių kultūra turėjo bendrą pramotę su žiemgaliais, tai Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinis pakraštys. Kadangi to meto paminklų minimoje teritorijoje nedaug žinoma, autorius mano, jog šis Brūkšniuotosios keramikos kultūros pakraštys tuo metu buvo retai gyvenamas. Pirmaisiais amžiais po Kr. kartu paplito iš žemės pilti pilkapiai su akmenų vainikais ir nedegintų mirusiųjų kapais, o IV a., savo ruožtu, šių pilkapių sritis suskilo į žemaitišką ir žiemgališką sritis. Autorius ne kartą pabrėžia žemaičių ir žiemgalių kultūrų giminingumą, teigia, jog senoji žemaičių kultūra turi daugiau bendrų bruožų su žiemgališka ir yra artimiausia jai. Tai, matyt, atspindi ir glaudžius šių genčių tarpusavio ryšius bei artimą giminybę, kurią patvirtina ir jų kilmė.

1985 m. išleistoje M. Gimbutienės knygoje „Baltai priešistoriniais laikais“ (Gimbutienė, 1985) (1963 m. knyga išversta į lietuvių kalbą ir papildyta) skiriama daugiau vietos genčių formavimuisi, jų užimamos teritorijos klausimams, santykiams su kaimynais. Autorė žiemgaliams skiria vidurio Latvijos ir šiaurės Lietuvos dalį, esančią Mūšos baseine. Tačiau autorė Žiemgalos pietinės ribos smulkiau neaptaria, apsiriboja pasakymu, jog jie gyveno „Mūšos upės baseine“.

Taip pat nurodoma, jog ši sritis susiformavo iš buvusios pilkapių kultūrinės srities, o būdingiausiais žiemgalių kultūros bruožais laikoma inhumacija, plokštiniai kapai, nurodomos ir būdingiausios radinių grupės. Aprašydama gyvenvietes ir tvirtoves, autorė naudoja tyrinėtų Mežuotnės, Tervetės piliakalnių medžiaga, pamini ir kelis pietinės Žiemgalos piliakalnius (Žvelgaičio, Raktuvės ir Sidabrės).

M. Michelbertas knygoje „Senasis geležies amžius Lietuvoje“ (Michelbertas, 1986) nagrinėja labai svarbų visų genčių kultūros formavimuisi periodą. Nemaža vietos skiria ir šiaurės Lietuvos pilkapiams su akmenų vainikais. Autorius aprašo būdingiausius laidosenos bruožus ir įkapes, fiksuoja lokalius skirtumus. Vakarinę pilkapių kultūros sritį datuoja ankstyvesniu periodu, rytinę – vėlyvesniu. Pažymi, jog vakarinės dalies pilkapiai kiek artimesni Lietuvos pajūrio kapams,

o šiaurinės ir rytinės dalies pilkapiai kai kuriais bruožais artimesni Vidurio Lietuvos kapinynams. Konstatuojama, jog iš Pilkapių kultūros šiaurės rytinės srities apie 350–450 m. ir išsirutuliojo žiemgalių kultūra (Michelbertas, 1986, p. 240).

Visų baltų genčių istorijai skirta V. Sedovo knyga „Ugrofinai ir baltai viduramžiais“ (Седов, 1987). Autorius remiasi Lietuvos ir Latvijos archeologų darbais, bet pagal istorinius laikus nusistovėjusias valstybines sienas skirsto gentis į „latvių“ ir „lietuvių“. Tokios gentys, kaip žiemgaliai ir sėliai, anot autoriaus, yra latvių gentys, taigi tarsi grįžtama prie A. Bylenšteino, kuris irgi teigė žiemgalius ir latgalius kalbėjus latvių kalba. Tiesa, autorius iš dalies užsimena apie Lietuvoje esančius žiemgalių laidojimo paminklus, bet remiasi tik 1945–1949 metais tyrinėtų Linksmučių kapinynu (nors darbas parašytas 1987 m.). Todėl V. Sedovas aprašo tik šiaurinę, t. y. Latvijoje esančią Žiemgalą. Pateikiamos seniausios rašytinės žinios apie žiemgalius, apžvelgiami archeologiniai tyrinėjimai. Remiantis Lietuvos archeologijos atlasu, nurodomos ir pietinės žiemgalių gyventų plotų ribos: Lėvens baseinas ir jam priklausantys rajonai; vakarinė riba Venta, pietinė – Šiauliai, Papilė, rytinė – Panevėžys, Pasvalys. Straipsnyje aptariamai pagrindiniai žiemgalių kultūros bruožai, laidosenos ypatumai, jų darbo įrankiai, ginklai, papuošalai. Nemaža vietos skirta piliakalniams ir gyvenvietėms.

Knygoje „Lietuvių etnogenezė“ (Lietuvių etnogenezė, 1987) kelių sričių specialistai bando aiškinti lietuvių tautybės formavimosi procesą. Didelė šio darbo dalis skiriama išsiferencijavusioms baltų gentims, tarp jų ir žiemgaliams. Antai A. Tautavičius (Lietuvių etnogenezė, 1987, p. 108), rašydamas apie kultūrinę sritį ir jų laidojimo paminklus, Pilkapių kultūros sudarymą Žemaitijoje, šiaurinėje Lietuvoje bei pietinėje Latvijoje, samprotauja, kad I a. pr. Kr. arba I a. po Kr. į iki tol retai gyventą sritį iš Lietuvos pajūrio atsikėlė žmonės kartu su senaisiais gyventojais ir sudarė šią kultūrą. V–VI a. žiemgalių kultūra galutinai išsiskyrė iš bendro baltų genčių kamieno. Nurodomos ir šios genties gyventų plotų ribos, pabrėžiamas žiemgalių kultūros artumas žemaičiams. Autorius manytu, jį lėmė praeityje buvusi bendra Pilkapių kultūra.

R. Volkaitė-Kulikauskienė (Lietuvių etnogenezė, 1987, p. 194), rašydama apie lietuvių tautybės ištakas, paliečia pokyčius, vykusius V–VII a. kiekvienoje iš šių genčių, taigi ir žiemgalių. Autorės nuomone, perėjimą nuo laidojimo pilkapiuose prie papročio laidoti plokštiniuose kapuose nulėmė visuomeninių santykių pokyčiai. Šią kultūrą palikę gyventojai pamažu traukėsi ne tik į šiaurę, bet ir į šiaurės vakarus. Autorė nurodo pagrindinius šios etnokultūrinės srities bruožus, skyrusius ją nuo genčių kaimynių. Taip pat

akcentuojama, jog griežtų ribų tarp žiemgalių ir jų kaimynų išvesti negalima, nes jos nebuvo nusistovėjusios. Jos nuomone, ankstesniais laikais žiemgalių gyventa piečiau, vėlesniais laikais jie pasislinko į šiaurę. Su kitomis gentimis žiemgaliai palaikė glaudžius ryšius, kurie ypač ryškūs žiemgalių ir žemaičių paribyje.

Iš Latvijos archeologų pastaraisiais dešimtmečiais daugiausia dėmesio Žiemgalos kapinynams skyrė latvių archeologas M. Atgasis. Stambiausias jo straipsnis šiuo klausimu skelbtas etninei istorijai skirtame straipsnių rinkinyje (Атгасис, 1980, c. 89–101). Pateikęs plačią istoriografiją ir apžvelgęs tyrinėjimų eigą, autorius taip pat kildina žiemgalius iš Šiaurės Lietuvos ir Pietų Latvijos pilkapių su akmenų vainikais kultūros. Nurodo, jog šiaurėje ši sritis siekė Lielstraupę, vakaruose – Zantę ir Ežerę, o ribos su Latgala dar nėra aiškios. Pietinę žiemgalių genties ribą autorius priima A. Tautavičiaus nustatytą (LAA, 1978, p. 176). Jo nuomone, žiemgaliai galutinai išsiskyrė iš bendro baltų kamieno V–VIII a. Pateikiami būdingiausi įrankių, ginklų ir papuošalų komplektai. Autorius sutinka, jog pastarųjų kultūra yra labai artima žemaičiams. Savo teiginius jis paremia dviem sudarytais žemėlapiais, kuriuose žiemgalių teritoriją žymi plačių kovos peilių ir rankogalinių apyrankių paplitimo arealas.

Žiemgalių paminklams ir kultūrai daug vietos skirta ir „Latvijos archeologijoje“ (Latvijas, 1974, p. 147–148; 204–217). Čia aptariami žiemgališki paminklai tiek žymiausi piliakalniai, tiek ir kapinynai, daug vietos skiriama žiemgalių naudotų įrankių ir papuošalų tipams, jų chronologijai. Tačiau genties ribų klausimai aptariami ribotai. Iš pateiktų žemėlapių matyti, jog Žiemgalai skiriamos tik žemės, esančios Lielupės baseine. Žiemgalių rytinė riba nesiekė Dauguvos, o šiaurinė – Rygos įlankos. Pietinė riba nenurodoma, jų gyventi plotai pažymėti tik iki Latvijos–Lietuvos sienos. Tad lyginti šį žemėlapi su A. Bylenšteino, F. Baluodžio, H. Moros ir kitų sudarytais, žiemgaliams paliekamas ženkliai mažesnis plotas.

Žiemgalių ir kuršių ryšiams tirti skirtas šio darbo autorės straipsnis (Vaškevičiūtė, 1989, p. 55–67), kuriame, remiantis Pavirvytės kapinyno medžiaga, bandomi aptarti žiemgalių ir kuršių ryšiai. Šį kapinyną paliko žiemgalių bendruomenė, tačiau dalį kapų, visus degintinius, reikėtų skirti kuršiams. Tą liudytų ne tik skirtinga laidosena, bet ir žiemgaliams visai nebūdingos įkapės. Autorė konstatuoja, jog X–XI a. kuršiai skverbėsi ne tik į lybių gyventus plotus Šiauriniame Kurše, bet ir nedidelėmis grupėmis kėlėsi į žiemgalių gyventus plotus.

Apie kai kuriuos laidosenos ypatumus ir šiaurinėje Lietuvoje rašė V. Žulkus straipsnyje „Tarpgentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje“

(Žulkus, 1989, p. 107–116). Autorius kelia mintį, kad orientacija pasaulio šalių atžvilgiu laidojant mirusiųjų priklauso nuo to, kurioje pusėje buvo išvaizduojamas mirusiųjų pasaulis ar dykroje buvusios kulto vietos. Autoriaus nuomone, žiemgalius nuo sėlių skyrusi pelkėta Lėvens žemuma, pietuose pereinanti į Lėvens slėnį; laidojant mirusieji orientuoti į jas. Dėl šios priežasties net vienos genties ribose galėjo būti skirtinga kryptimi laidojami mirusieji. Autorius nurodo ir tikslią žiemgalių–sėlių ribą.

Be minėtų svarbesnių bei stambesnių darbų, kuriuose gvildenami žiemgalių kultūros ir etninės istorijos klausimai, yra ir kitų darbų, straipsnių, kurie vienu ar kitu aspektu liečia šią teritoriją, jos gyventojus.

ŽIEMGALIŲ TERITORIJA

Daugumas tyrinėtojų nuo XIX a. paskutinių dešimtmečių pirmiausia stengėsi išaiškinti žiemgalių gyventų plotų ribas. Vyrauja nuomonė, kad pietinė jų gyventos teritorijos riba buvo Mūša, vakaruose siekė Ventą, o rytinė riba lieka ne visai aiški. Tik V. Žulkus teigia ją buvus Lėvens slėnį, o kai kurie autoriai (H. Moora, R. Volkaitė-Kulikauskienė) pabrėžia tas ribas kitus žiemgaliams slenkant į šiaurę. Darbuose paliečiamas ir jų kilmės klausimas. Vyrauja nuomonė (A. Tautavičius, M. Atgasis, M. Michelbertas, H. Mora), kad jie susidarė apie V a. (ar gal kiek anksčiau), kai Lietuvos–Latvijos pilkapių kultūra suskilo į kelias mažesnes kultūrinės sritis. Dauguma autorių paliečia ar mini būdingiausius žiemgalių kultūros bruožus. Visi autoriai pabrėžia, kad žiemgaliams būdingas nedegintų mirusių laidojimas, ginklų į kapus dėjimas. Lietuvos archeologų darbuose akcentuojamas žiemgalių kultūros artumas žemaičiams, o Latvijos – žiemgalių ryšiai su latgaliais ir sėliais.

Visas šias mintis papildoma sukaupta archeologinė medžiaga, ypač iš pastaruosius du dešimtmečius tirtų Jauncikių, Pavirvytės, Šukionių, Stungių ir kitų paminklų. Jais remiantis bandoma tikslinti pietvakarines ir pietrytines žiemgalių ribas.

Suradus ir ištyrus Pavirvytės kapinyną, reikėtų vesti vakarinę ribą su kuršiais ne Ventos, o Virvytės upe – atkarpa iki jos santakos su Venta, t. y. teritorija kairiajame Ventos krante iki Virvytės turėtų priklausyti žiemgaliams. Toliau riba nuo Viečkšnių į šiaurę eity Ventos upe. Pietinė riba eity linija Kuršėnai–Šiauliai šių miestų šiauriniu pakraščiu (pietinėje Šiaulių miesto dalyje esantis Lieporių kapinynas yra žemaitiškas). Nuo Šiaulių į rytus riba eity dabartinio Pakruojo rajono pietiniu pakraščiu (Stačiūnų, Šukionių, Meldinių kapinynai) bei Panevėžio rajono šiauriniu pakraščiu

palei Lėvens upę. Rytinis ir pietrytinis Žiemgalos pakraščiai dėl paminklų stokos tebėra sunkiausiai nusakomi. Teritorija tarp Lėvens ir Pyvesos, esanti dabartinio Pasvalio rajone, aiškiai dar žiemgališka. Tai rodo Smilgių ir Pumpėnų kapinynai. Kiek labiau į šiaurę ir rytus, t. y. Kupiškio ir Biržų rajonų sandūroje, šią ribą turėtų žymėti Vabalninko ir Anciškių kapinynai (tiesa, abu jau visiškai sunaikinti: Anciškių kaime (Biržų r., Vabalninko apyl.) kasant žvyrą, kalvelėje aptikta žmonių kaulų ir įvairių radinių, iš kurių išliko tik įmovinis ietigalis; Vabalninke taip pat kasant žvyrą rasta keletas ugnies nepaliestų daiktų: antkaklė ramentiniais galais, smeigtukas rato formos galvute ir kt.). Labiau į šiaurę, dešiniajame Mūšos krante esantis Brenčių kapinynas taip pat žiemgališkas. Taigi, atrodo, jog rytinę žiemgalių ribą galima vesti nuo Vabalninko, palei Apaščios upę iki jos santakos su Nemunėliu (žem. 1).

Teritorijoje esančioje tarp Apaščios ir Pyvesos, labai nedaug paminklų. Čia vietos žemos, pelkėtos ir todėl, matyt, netiko nei gyviesiems, nei mirusiesiems. Greičiausiai didesnioji šiandieninio Biržų rajono dalis buvo dykra tarp žiemgalių ir sėlių.

ŽIEMGALIŲ KULTŪROS BRUOŽAI

Išsiaiškinę žiemgalių gyventas ribas, galime aptarti tai, kas būdinga šiai genčiai. Baltų gentys, būdamos panašios viena į kitą, turėjo nemažą individualių bruožų. Panaši dvasinė kultūra siejo visas baltų gentis, tuo skirdama jas nuo kaimynų slavų bei germanų, bet kai kurie materialinės kultūros bruožai skyrė vieną nuo kitos ir baltų gentis. Visų baltų genčių tikėjimas, dievybės, gyvenimo samprata, gyvenimo būdas buvo panašūs arba visiškai tokie patys. Žiemgaliai, kaip ir visi baltai, pylė piliakalnius, rentė juose pastatus, gynybinius įtvirtinimus, kūrė prie piliakalnių gyvenvietes. Lietuvos teritorijoje šiandien žinome apie 20 jų piliakalnių, žinomiausi – Sidabrės, Žvelgaičio, Raktuvės, kiti Ažuolpamūšės, Gyvolių, Kalnelio, Lokavos, Paežerių, Paliečių, Papilės, Peleniškių, Saudogalos, Šimonių – kiek mažesni (LAA, 1975). Deja, Lietuvos teritorijoje esantys piliakalniai dar netyrinėti.

Šiaurinėje Žiemgalos dalyje žinome apie 25 piliakalnius, kurių didžiausi – Tervetė, Mežuotnė, Daugmalė, Duobelė, Kamardė (E. Brastiūš, 1926). Šie piliakalniai susilaukė didesnio ar mažesnio masto tyrimų. Kaip minėta, visose baltų gentyse piliakalniai vienodi, skiriasi tik žemės terenas – vietinės aplinkos sąlygos.

Etniniai skirtumai kur kas labiau išryškėja laidosenoje. Būtent ji leidžia atskirti vienos genties kultūrą nuo kitos.

Lietuviškoje Žiemgalos dalyje priskaičiuota apie 60 laidojimo paminklų (LAA, 1977). Dalis jų tyrinėti. Tai Linkaičių, Jauneikių, Degėsių, Valdamų, Diržių, Pamiškių, Pavirvytės, Stungių, Šukionių kapinynai. Tai gi tirta apie 20 proc. laidojimo paminklų ir ištirta daugiau kaip 1000 kapų juose. Tyrinėti paminklai išsimėtę po visą teritoriją – Akmenės, Pasvalio, Pakruojo ir Joniškio rajonuose. Tirtieji kapai datuoti V–XII a. Tiesa, šiaurinėje Lietuvos dalyje VIII–XI a. kapų gerokai gausiau nei V–VIII a. Tuo tarpu Latvijos Žiemgaloje matome atvirkščią vaizdą: ten daugiau tyrinėta V–VIII a. kapų.

Lieka išsiaiškinti, kokie papročiai būdingi šiai genčiai, kokia buvo laidosena, įkapių dėjimo tvarka, kas sudarė įkapių komplektą. Pabandydysime išsiaiškinti ir lokalius skirtumus, atsiradusius bendraujant su skirtingomis baltų gentimis.

Žiemgalių kapinynai dažniausiai randami prie senųjų pilkapynų. Tai rodo, kad gyventojų etninė sudėtis nesikeitė, o kito tik pasaulėžiūra ir papročiai. Daugėjant gyventojų, be abejo, daugėjo ir naujų kapinynų. Tam tikslui buvo parenkama aukštesnė kalvelė kur netoli paprastai teka nedidelis upelis. Aukštesnė vieta buvo parenkama neatsitiktinai: matyt, norėta, kad per pavasario polaidį ar rudens liūtis nereikėtų laidoti mirusiųjų vandens pilnose duobėse. Upelių vanduo šalia kapinaičių, be abejo, susijęs ir su laidojimo apeigomis (mirusiųjų prausimu), ir su pomirtinio gyvenimo įvaizdžiu. Pagonių tikėjimu, vanduo skyrė žemiškąjį pasaulį nuo pomirtinio. Antai Jauneikių kapinynui parinkta vieta kairiajame Sidabrės krante, Šukionių – kairiajame Vėzgės krante, Pavirvytės – dešiniajame Virvytės krante, Linksmučių – kairiajame Kruojos krante, Diržių – kairiajame Berštalių krante ir t. t.

Tame pačiame kapinyne laidota kelis šimtmečius, daug kur pradėta laidoti V a. ir laidota iki pat XII–XIII a. O XVI–XVII a. gyventojams vėl grįžus į senąsias vietas, grįžtama į tuos pačius laidojimo paminklus.

Vienas būdingiausių žiemgalių laidosenos bruožų – inhumacijos paprotys, kuris čia egzistavo visą genties gyvavimo laikotarpį. Mirusieji laidoti eilėmis, eilės nelygios, tarsi truputį lenktos. Vieną kapą nuo kito skiria apie 30–50 cm tarpai, yra atvejų, kai vienas kapas kastas visai greta kito. Pastebėta, kad ankstyvesnieji kapai koncentruojasi arčiau upelio, beveik jo slėnyje ir žemesnėje kalvelės dalyje, vėlesni kopė į kalvos viršų (Jauneikių kapinynas). Mirusieji laidoti negiliai, 30–90 cm gylyje. Galimas daiktas, kad kapų gylis priklausė ir nuo metų laiko: žiemą mirusiesiems kasdavo seklesnes duobes, vasarą – gilesnes. Laidojant laikytasi eiliškumo principo – ir vyrų, ir moterų, ir vaikų laidoti vieni šalia kitų, turtingieji greta beturčių. Duobės kastos pailgos, suapvalintais kampais,

140x50–280x70 cm dydžio. Paprastai duobių kontūrai gerai išsiskiria iš aplinkinės žemės. Kapo sampile neretai randama degusių ir angliukų. Tai rodo, jog prieš laidojant mirusįjį buvo atliekamos apeigos su ugnimi. V–VII a. dažniausiai laidota be karstų, mirusįjį suviniojus į drobulę. Tai rodo dalyje kapų randami smeigtukai ant rankų kaulų. Matyt, jais ir buvo susegta drobulė. VIII–XII a. dalis mirusiųjų buvo laidoti karstuose. Karsto kontūrai ar net ištisi dugno ir šono likučiai rasti kai kuriuose Jauneikių, Pavirvytės, Stungių kapinynų kapuose.

Vienas būdingiausių žiemgalių laidosenos bruožų, be inhumacijos papročio, buvo priešpriešinė vyrų ir moterų orientacija. (Beje, toks paprotys būdingas ne tik žiemgaliams, bet ir žemaičiams). Tačiau tik žiemgalių žemėse pastebėti laidojimo krypties pokyčiai atsirado VII–VIII a. Vyrų laidojimo krypties atžvilgiu „pasikeitė“ vietomis su moterimis. V–VII a. vyrai buvo guldomi galva į rytus, o VIII a. jie jau laidoti galva į vakarus, moterys atvirkščiai. Dėl ko buvo pakeista laidojimo kryptis, neaišku. Visoje Žiemgaloje nebuvo vieningos laidojimo krypties: viename kapinyne vyrauja rytų–vakarų, kitame šiaurės–pietų. Tai galėjo būti dėl daugybės priežasčių. Manoma, jog mirusieji būdavo orientuojami galva į įsivaizduojamą mirusiųjų pasaulį (Žulkus, 1989, p. 108).

Žiemgaloje mirusieji laidojant paguldėti ant nugaros, ištiestomis ir suglaustomis kojomis, ant krūtinės sudėtomis rankomis. Dažniausiai viena ranka sulenкта stačiu, kita smailiu kampu arba abi rankos smailiu kampu, retkarčiais jos sukryžiuotos per riešus ir sudėtos liemens, dubens srityje arba sulenktos per alkūnes taip, kad plaštakos siekia pasmakrę. Randama ir dvigubų palaidojimų. Jų nėra daug, tai nebūdingas laidosenos bruožas. Viename kape laidoti, matyt, kartu žuvę ar mirę giminaičiai.

Baltai tikėjo pomirtiniu gyvenimu ir stengėsi mirusiųuosius laidoti su gausiomis įkapėmis. Laidota su ginklais, darbo įrankiais ir gausiais, dažniausiai žalvariniais papuošalais. Pagal nusistovėjusius papročius visi į kapą dedami daiktai turėjo savo vietą. Beveik visi vyrai laidoti su ietimis. Šalia galvos vienoje ar kitoje pusėje randama nuo 1 iki 6 ietigalių. Jie guli ir vienas šalia kito, ir vienas ant kito. Jeigu randama keletas ietigalių, tai jie dažniausiai skirtingų dydžių ir net formų. VIII–XI a. ietigalių gausiau nei V–VII a. kapuose. Tačiau paprotys laidoti vyrą su ietimi išliko visą laikotarpį. Vyrų kapuose randame ir kovos peilių. V–VII a. tai siauras ilgas kovos peilis, padėtas kairėje kojų pusėje, kotu galvos link, ašmenimis į kapo duobės vidų. VIII–XI a. naudoti platieji kovos peiliai–kalavijai. Jie dedami skersai dubens kaulų ar kiek įstrižai šlaunikaulių, kotu (rankena) dešinės rankos

link. Tokie peiliai–kalavijai – viena iš būdingiausių žiemgališkų įkapių. Čia jų rasta gausiausiai ir į kapą dėti kitaip, nei gentyse kaimynėse. Be žiemgalių jais naudojosi žemaičiai ir latgaliai. Žemaičių kapuose toks peilis padėtas prie mirusiojo šono lygiagrečiai jam arba prie galvos, be to, Žemaitijoje jie naudoti kur kas trumpesnį laiką (Vaitkuskienė, 1984, p. 85, pav. 12; Tautavičius, 1984, p. 97), o latgaliai griežtos tvarkos visai nesilaikė, todėl jie randami padėti ir skersai dubenkaulių ir išilgai mirusiojo griaučių (Latvijas, 1974, p. 241; Нукшинский, 1957, рис. XXIX, XXX, XXXI, XXXV, XXXVII). Turėta ir vienašmenių kalavijų, tačiau naudotasi retai. Du kalavijai rasti Jauneikių kapinyne ir Lieporuose (Joniškio r.). Iš turimos medžiagos matyti, kad žiemgaliai mažai naudojosi tiek vienašmeniais, tiek ir dviašmeniais kalavijais. Čia vyraavo platieji kovos peiliai.

Žiemgalių kapuose gausu ginklų, bet darbo įrankių mažai. V–VII a. vyrų kapuose, dešinėje galvos ar juosmens pusėje, dar galima rasti kirvių, kurių ašmenys nukreipti į mirusįjį, kotas – kojų link. VIII–XI a. kapuose kirvių vis rečiau. Iš kitų vyro darbo įrankių reikėtų paminėti peiliukus, kurie taip pat randami kojų, juosmens srityje, o kartais būna padėti įstrižai šlaunikaulių kartu su plačiuoju kovos peiliu. Kojų, juosmens srityje retkarčiais randama peikenų, geriamųjų ragų apkalų, pincetų, žąslų.

Moterims į kapus dėta kaplių, peiliukų, ylių, adatų. Vienas būdingiausių žiemgalės darbo įrankių – kaplys. Jų randama šalia kairiojo blauzdikaulio ar šlaunikaulio kotu galvos link, ašmenimis į kapo vidų. Peiliukas – dažniausiai lenкта viršūne, dedamas juosmens srityje, kitos įkapės – peiliukai tiesia nugarėle, adatos, ylos, retkarčiais verpstukas – randamos taip pat juosmens, retkarčiais galvos srityje.

Vyrų drabužis buvo susegamas sege. V–VIII a. tai įvairios lankinės segės, nuo IX a. pradėtos nešioti ir pasaginės. Randamos kape po vieną, krūtinės srityje, vienoje ar kitoje jos pusėje. Kai kada vyro kape randami ir smeigtukai. Vyrų puošėsi apyrankėmis. Jos randamos uždėtos ant kairės rankos, po vieną. Laidota ir su antkaklėmis. Tokia pati papuošalų dėvėjimo tvarka išliko iki pat XII a., pasikeitė tik papuošalų formos, pagausėjo kapų su antkaklėmis.

Moterų kapuose papuošalų gausiau, jie įvairesni. V–VII a. kapuose randama apgalvių, krūtinės srityje būtina yra grandinėlėmis sujungta smeigtukų pora. Ant abiejų rankų dėvėtos apyrankės. Kai kurios moterys laidotos su antkaklėmis. VIII–XII a. kapuose rečiau randama apgalvių, dažniau puošiasi antkaklėmis, ir ne po vieną, o po 2, 3 ar net 4.

Vaikų kapų įkapės negausios: peties ar juosmens srityje randama peiliukų. Berniukai paaugliai laidoti

su ietimis. Drabužį puošė segė, smeigtukas, ant kaklo dažnai randamas vienas karoliukas, ant rankos apyrankė. Ji kartais padaryta iš didesnės, suaugusio žmogaus, sumažinta, pritaikyta vaiko rankytei.

Taigi galime teigti, kad Žiemgaloje paprotys laidoti su gausiais metaliniais papuošalais, ginklais ir kai kuriais darbo įrankiais išliko visą laiką. Išliko ir ta pati įkapių dėjimo tvarka. Pasikeitė tik ginklų ir papuošalų formos. Vėlesniais amžiais įkapių tik gausėjo. Matyt, mainais buvo gaunama daugiau spalvotųjų metalų, gamintasi daugiau papuošalų.

Dabar reikėtų aptarti išskirtinius žiemgalių kultūros bruožus.

Pirmasis ir labai būdingas žiemgaliams laidosenos bruožas yra nedegintų mirusiųjų laidojimas. Kremacijos paprotys čia nežinomas. Šiuo papročiu žiemgaliams skiriasi nuo savo kaimynų žemaičių, kur IX–X a. plito kremacija, ir nuo kuršių, kur mirusieji pradėti deginti IX a. Inhumacijos paprotys suartina žiemgalius su latgaliais ir sėliais, kur kremacijos paprotys taip pat nebuvo paplitęs (Latvijas, 1974, p. 222). Kitas būdingas šiai genčiai laidosenos bruožas – priešpriešinė mirusiųjų orientacija. Šio papročio, be žiemgalių laikėsi, žemaičiai ir latgaliai (Latvijas, 1974, p. 222). Tačiau tiktai Žiemgaloje pastebėti laidojimo krypties pokyčiai, atsiradę VII–VIII a. Žiemgaliams kartu su mirusiuoju nelaidojo žirgo, kaip tai darė žemaičiai, aukštaičiai ar lietuviai. Šiuo požiūriu jie artimesni latgaliams. Žiemgaliams mirusiajam į kapą nedėjo nei žirgo įkapių, kaip tai mėgo daryti kuršiai, nors jie taip pat žirgo su mirusiuoju nelaidojo, nei raitelio aprangos daiktų, kaip tai darė aukštaičiai. Šis paprotys taip pat artimai sieja žiemgalius su latgaliais.

Įkapių gausumas – dar viena ypatybė, bet ji būdinga ir kuršiams, žemaičiams, latgaliams bei sėliams. Tačiau čia buvo labai savita įkapių dėjimo į kapą tvarka ir sudėtis, išskirianti žiemgalius iš genčių kaimynių. Vienas tokių skirtingų bruožų yra ginklų gausa kape. Vyrus laidėjo su ietimis ir kovos peiliais. Iečių kape randama net keletas, ir tik labai retai vyras laidotas su viena ietimi. Tuo tarpu gentyse kaimynėse nors vyrai ir laidoti su ietimis, bet jų randama ir rečiau, ir ne taip gausiai viename kape. Skiriasi ir į kapus dėtų iečių antgaliai. Žiemgalių naudoti įmoviniai, tik vienas kitas įtveriamasis. Tuo tarpu latgaliai labiau mėgo ietis su įtveriamaisiais antgaliais. Žiemgalių ietigaliai nors ir tokių pat formų, kaip žemaičių, tačiau jų plunksnos plokštesnės, nėra aiškios briaunos, einančios plunksnos viduriu, nėra ir aiškaus perėjimo iš plunksnos į įmovą. Nenaudoti ir užbarzdiniai ietigaliai, kuriuos mėgo kuršiai. Savitos formos buvo ir žiemgalių kalavijai. Patys ankstyviausi – siauri ilgi kovos peiliai, kartais su žiedu ant įkotės, vėliau čia įsigalėjo

platūs kovos peiliai–kalavijai. Jie išstūmė kitus kovos peilius, neįsigalėjo čia ir dviašmeniai kalavijai. Plačiuosius kovos peilius–kalavijus naudojo žemaičiai ir latgaliai, bet žiemgaliams savitai šiuos ginklus dėjo į kapą – skirtingai nuo žemaičių ir latgalių.

Etninius bendrumus bei skirtumus paryškina ir tokia įkapė, kaip kirvis. Paprotys dėti į kapą kirvį žiemgaliams buvo žinomas, tačiau vyrai su kirviu nuo VII a. buvo laidojami rečiau nei Latgaloje, kur šis paprotys buvo labiau paplitęs, ir rečiau nei Žemaitijoje. Žiemgaloje naudoti dviejų tipų kirviai: įmoviniai ir pentiniai. Įmoviniai kirviai paplitę vakarinėje Žiemgalos dalyje, pentiniai – rytinėje. Žemaičiai ir kuršiai naudojo tik įmovinius kirvius, latgaliai, sėliai ir aukštaičiai – pentinius, kaip ir rytiniai žiemgaliams. Taigi, kirvis yra ta įkapė, kuri leidžia pastebėti buvusius lokalius skirtumus ir pačioje gentyje. IX–XII a. kapuose nėra latgaliams būdingų kovos kirvių su žalvariu puoštais kirvakočiais.

Dar viena ypač būdinga žiemgaliams įkapė – kaplys. Kol kas jie randami tik šioje teritorijoje, pavieniai pastebėti aukštaičių ir lietuvių gentyse. Žiemgalėms būdingi ir peiliukai lenktomis viršūnėmis. Be to, darbo įrankiai žiemgalių kapuose daug rečiau randami nei kitose gentyse.

Išskirtiniai žiemgalių kultūros bruožai atsispindi ir į kapus dedamuose papuošaluose. Nors metalinius papuošalus nešiojo visos baltų gentys, tačiau vienais labiau mėgo puošti vienos gentys, kitais – kitos.

Visų genčių moterys puošė galvas metaliniais papuošalais, tačiau ne visur jie buvo vienodi. Daugumos genčių moterys puošėsi metaliniais apgalviais. Vienur jie gaminti iš smulkių įvijų su siauromis skiriamosiomis plokštelėmis, kitur buvo mėgiami įvijų vainikai su pakaušio srityje laisvai krintančiomis įvijėlėmis, užsibaigančiomis kabučiais. Ir tik žiemgalės bei jų kaimynės žemaitės nešiojo apgalvius iš stambių žalvarinių plokštelių, sujungtų trumpomis įvijėlėmis. Tokie apgalviai randami ne visoje Žiemgaloje, o tik pietinėje jos dalyje. Šis paprotys suartina žiemgales su žemaitėmis. Tik žiemgalėms būdingas ant viršugalvio, aukščiau apgalvio uždėtas stambios įvijos vainikas. Žiemgalės, kaip ir latgalės, nepuošė kepurėlių ar jų kraštų metaliniais kabučiais, kaip tai mėgo daryti žemaitės, kuršės ir skalvės. Tiesa, retkarčiais čia randa ma kepuraičių ar galvos raiščių, puoštų žalvariniais spurgeliais.

Žiemgaloje nebuvo papročio puošti karolių apvaromis. Nešioti tik po vieną kitą karoliuką, kaip ir Latgaloje, greičiau kaip amuletą. Tačiau čia labai mėgta puošti antkaklėmis. Pačios būdingiausios yra antkaklės su kilpele ir kabliuku. Yra kapinynų, kuriuose rasta tik šio tipo antkaklių. Be žiemgalių, jomis

puošėsi ir gretimuose karštuose, tačiau ten jos nėra vyraujančios.

Žiemgaloje, kaip ir Žemaitijoje, moterys ir vyrai drabužiams susegdavo skirtingus papuošalus. Vyrai drabužius susegdavo segėmis, moterys – smeigtukų pora. Jau pati smeigtukų dėjimo į kapą tvarka skyrė žiemgalę nuo žemaitės. Žiemgalių kapuose smeigtukai randami abiejose krūtinės pusėse, o juos jungianti grandinėle laisvai krinta ant krūtinės ir siekia juosmenį. Žemaitės taip pat laidotos su dviem smeigtukais, bet jie neįsegti į drabužį, o padėti vienoje krūtinės pusėje, adatos apvyniotos grandinėle. Mėgstamiausi čia buvo žiediniai, trikampe galvute ir įvairūs kryžiniai. Žiemgalėms, žemaitėms ir kuršėms būdinga į smeigtukus įkabinti kabučius ir sujungti juos ilgomis grandinėlėmis.

Apyrankės – vienas iš tų papuošalų, kurie atspindi genties kultūrą. Dalis jų būdingos daugumai baltų genčių, kitos nešiotos tik vienoje ar keliose jų. Žiemgalės mėgo apyrankes iškilia trikampe briauna. Be jų, šios formos apyrankėmis puošėsi žemaitės ir kiek rečiau aukštaitės. Tik žiemgaliams ir latgaliams būdin-

gos „kario“ ir masyvios apyrankės. Apyrankės gyvuliniais galais būdingos tik kuršiams, bet buvo dėvimos ir žiemgalių.

Žiedų nemėgo žiemgaliai, juos labiau mėgo kuršiai. Nebūta papročio laidoti mirusį, sujuostą odiniu diržu. Todėl retai kapuose randama sagčių ar kitų metalinių diržų dalių. Tuo žiemgalių skyrėsi nuo žemaičių ir ypač nuo kuršių. Negausūs diržai ir latgalių kapuose.

Aptarę būdingiausius žiemgalių kultūros bruožus galime konstatuoti, jog šios genties kultūra turi daugiausia panašumų su žemaičių ir latgalių kultūromis. Vienais bruožais ji panašesnė į latgalių, kitais – į žemaičių. Be abejo, visos šios gentys kilusios iš vienos pramotės – pilkapių su akmenų vainikais kultūrinės srities. Galima pastebėti ir skirtumų pačioje gentyje. Juos lėmė kaimynų kultūrinė įtaka: vakarinėje dalyje – kuršiai ir žemaičiai, pietinėje – aukštaičiai, rytinėje – sėliai ir latgaliai. Tie skirtumai jaučiami ne tik materialinėje kultūroje, bet ir žiemgalių kalboje, kuri vienomis ypatybėmis artimesnė latvių kalbai, kitomis – lietuvių. Šiauriniai žiemgaliai atskirus garsus galėjo tarti kaip latviai, pietiniai – kaip lietuviai (Zinkevičius, 1987).

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Alseikaitė M., 1944 – Baltai priešistoriniais laikais // Kūryba. Kaunas, 1944, Nr. 1, 2, p. 37–40.

Bielenstein A., 1892 – Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892. S. 102–168.

Brastiņš E., 1926 – Latvijas pilskalni. 2. Zemgale un Augšzeme. Rīgā, 1926.

Elisonas J., 1925 – Archeologinių ir šiaip įdomių tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių vietų sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai // Švietimo darbas. Panevėžys, 1925. Nr. 4–5, p. 304–332; 434–458.

Gedimino laišakai, 1966 – Parengė V. Pašuta. Vilnius, 1966.

Gimbutas M., 1963 – The Balts. London, 1963.

Gimbutienė M., 1985 – Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius, 1985.

LAA, 1975 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1975. T. 2.

LAA, 1977 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1977. T. 3.

LAA, 1978 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1978. T. 4.

Latviešu, 1938. – Latviešu vesture. I sējums. Rīgā, 1938.

Latvijas, 1926 – Latvijas archaioloģija. Rīgā, 1926.

Latvijas, 1974 – Latvijas PSR archeoloģija. Rīga, 1974.

Lietuvių, 1987 – Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987.

Michelbertas M., 1986 – Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1986.

Moora H., 1952 – Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodalā sabiedzība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952.

Puzinas J., 1938 – Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // Senovė. Kaunas, 1938. T. 4.

Tarasenka P., 1928 – Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.

Tautavičius A., 1981 – Žemaičių etnogenezė // Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius, 1981, p. 27–35.

Tautavičius A., 1984 – Požerės plokštinis kapinynas // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1984. T. 3, p. 93–118.

Vaitkunskienė L., 1984 – Kaštaunalių plokštinis kapinynas // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1984. T. 3, p. 79–93.

Vaškevičiūtė I., 1989 – Kuršių kapai žiemgalių kapinyne // MADA. Vilnius, 1989. T. 4(109), p. 55–67.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970 – Lietuviai IX–XII a. Vilnius, 1970.

Zinkevičius Z., 1987 – Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, 1987. T. II.

Zulkus V., 1989 – Tarpgentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989, p. 107–116.

Атгазис М.К., 1980 – Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 1980, с. 89–101.

Нукшинский, 1957 – Нукшинский могильник // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. Под ред. Э. Шноре и Т. Зейда. Рига, 1957.

Покровский Ф.В., 1899 – Археологическая карта Ковенской губернии // Труды X археологического съезда. Москва, 1899. Т. III, изд. в Вильне.

Седов В. В., 1987 – Фино-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. Москва, 1987.

Таутавичюс А.З., 1970 – Манжетообразные

браслеты в Литве // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallin, 1970, p. 197–201.

Таутавичюс А.З., 1980 – Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н.э. // Из древнейшей истории балтских народов. Рига, 1980, с. 80–88.

THE SEMIGALLIAN CULTURAL AREA

Irena Vaškevičiūtė

Summary

The studies of archeological cultures and ethnic history of tribes are based on ethnic boundaries as one of key issues.

A large cultural area of barrows with stone circles developed in the first ages after Christ in the present territory of Latvia and Lithuania. In, approximately, the 4th–5th century this large area disintegrated into a few Baltic tribes.

In the 13th–14th century the areas inhabited by Semigallians in the Mūša–Lielupė basin was included in two states – the southern part in the Grand Duchy of Lithuania, the northern – in Livonia. This political boundary, which divided the Semigallian lands, persisted for a few centuries and in 1919–1920 was recognized as the Latvian–Lithuanian boundary.

The territory and inhabitants of Semigallia has been in the focus of attention already for a few centuries. At the end of the 19th century A. Bielenstein undertook to find out the areas inhabited by Semigallians. He supposed that the western boundary between Semigallia and Curonia stretched till the confluence of Vadakstis and Agluona rivers, the southern boundary with Samogitians and Lithuanians ran across the forests in the south of Sidabrė and Meškučiai, the southeastern boundary ran from Bauskė along the Mūša river and till Panevėžys, the boundary with Selonians was marked by a belt of forests. In the north the Semigallian lands must have stretched till the Gulf of Riga in the environs of Lielupė mouth. A. Bielenstein's assumption has been later recognized by all historians and archaeologists.

The earliest interest of Lithuania in Semigallia manifested through mapping of its archaeological sites (F. Pokrovskis, J. Elisonas, P. Tarasenska).

The books "The Latvian archaeology" and "Latviešu vesture", published in Riga in 1926 and 1938, were in the most dedicated to the history of Baltic tribes. According to the map included in these books the territory inhabited by Semigallian in the 1st–4th century A. D. was the largest they ever had. The northern boundary reached the Gulf of Riga but included a wider sector of co-

astal area. The western boundary was marked by Ežerupis and Vadakstis, whereas in the east the Semigallian territory crossed Dauguva and included part of its right bank. In the southeast the Semigallian territory included all Selonian lands. The southern boundary was traditionally marked by Mūša.

The territory occupied by Semigallians in the 5th–9th century was somewhat smaller. The western and southern boundaries remained unchanged. In the north Semigallia bordered on the Gulf of Riga but in a smaller sector of coastal area. In the northeast the Semigallian territory did not reach Dauguva.

In the 9th–13th century the Semigallian territory became even smaller. In the north it bordered on the Gulf of Riga. The western boundary ran along Ežerupis and Vadakstis, in the southwest the Semigallian territory was reduced by Samogitian lands, whereas in the east the former Semigallian territory is represented by Kuoknesė land.

Thus, in Fr. Balodis' opinion, the Semigallian territory varied in the course of ages. It reached its maximum in the 1st–4th century A. D. and gradually decreased in the following periods.

J. Puzinas in his overview of the Lithuanian archaeology also distinguished Semigallia–Mūša basin – Akmenė–Šiauliai–Rozalimas–Pumpėnai–Biržai. The southern boundary of Semigallian territory, indicated by him, almost coincides with the data of recent investigations except that it was moved a bit further to the north including some Selonian areas and in the southeast and west the Semigallian territory was a bit reduced.

M. Alseikaitė in her work "Balts in the prehistorical times" makes an attempt to highlight the theory of the origin of Balts. The territory of Semigallian tribe, as defined by the author, was limited by Šiauliai and Upytė lands in the south, Lielupė basin and Gulf of Riga in the north, in the northeast the Semigallian territory included the areas till Dauguva; in Lithuania the Semigallian territory stretched till Tauragnai–Svėdasai. The western boundary of Semigallian territory, i.e., the boundary with Curonia, was not indicated. Evidently, her and J. Puzinas'

views on this question are at variance. The author ascribed to Semigallian territory by far greater areas; particularly in the southeastern part.

Estonian archeologist H. Moora in his book about Baltic tribes of 1952 pointed out that already in the 2nd century A. D. there existed well-defined cultural areas; flat burials grounds between Venta and Dauguva were ascribed to Semigallians. In H. Moora's opinion this territory in the course of time expanded to the east and to the south.

Greater details about Semigallian culture are contained in R. Volkaitė-Kulikauskienė's book "Lithuanians in the 9th–12th century". The Semigallian territory defined in this work is somewhat smaller if compared with the one defined by above mentioned researchers. It particularly refers to the southern and eastern boundaries. The southern boundary is limited by Mūša. In author's opinion at the beginning of the IInd millennium A. D. Semigallians moved further to the north, whereas their territory in the south was occupied by Highlanders and Samogitians.

A. Tautavičius in his works touched upon the question of Semigallian localization. According to him, the Semigallian territory included the Mūša basin: the eastern edge was marked by Degėšiai cemetery, the western – Rukužišiai, the southern – Vilkančiai, Vinkšnėnai ir Račiai cemeteries. The find places situated further to the south and west most likely belonged to Samogitians (Junkilai, Požerė, Vėžlaukis). From the map given by A. Tautavičius we can see that the Semigallian territory was considerably extended in the southern direction. The territory occupied by Semigallians was distinguished on the basis of cemeteries. It stretched till Venta in the west, Šiauliai district in the southwest, northern edge of Panevėžys district in the southeast. The eastern boundary remained undefined because of the lack of data of archaeological sites of the 5th–7th century in the Kupiškis, Rokiškis and Biržai districts. The Semigallian territory was defined as a somewhat larger one than it used to be before. A. Tautavičius goes back to the history of Semigallian origin and culture in his article "The Samogitian ethnogenesis". In Tautavičius' opinion the Samogitian culture had the same original mother as Semigallians. He repeatedly emphasized the kindred Semigallian and Samogitian culture which proved their similar origin.

M. Gimbutienė in her book "Balts in Prehistorical Times" (1985) ascribed to Semigallia the part of Middle Latvia and Northern Lithuania corresponding the Mūša basin. However, the southern boundary of Semigallia was not discussed in greater detail. The author confined herself to the statement that Semigallians lived in "the Mūša basin".

A considerable part of M. Michelbert's book "The Roman Iron Age in Lithuania" is dedicated to the Northern Lithuanian barrows with stone circles. It is stated that the Semigallian culture has developed from the northeastern area (352–450 m) of East Lithuanian Barrow culture.

V. Sedov's book "Finno-Ugrians and Balts in the Middle Ages" is dedicated to the history of all Baltic tribes. The author bases himself on the works of Latvian and Lithuanian archaeologists, but distinguishes the Baltic tribes into "Latvians" and "Lithuanians" on the ground of state borders settled in the historical times. According to the author such tribes as Semigallians and Selonians are "Latvian" tribes. In this respect he as if goes back to A. Bielseiten's view according to which Semigallians and Lettigallians spoke Lettish. The Lithuanian archaeological atlas served as the reference book for describing the southern boundaries of Semigallia. The western boundary was marked by Venta, southern – Šiauliai, Papilė, eastern – Panevėžys–Pasvalys.

In the book "The Lithuanian Ethnogenesis" specialists of different fields of research make an attempt to analyse the process of developing of Lithuanian ethnos. The greater part of this book is dedicated to differentiated Baltic tribes. For example, A. Tautavičius, who describes the cultural areas and their burial sites as well as development of Barrow culture in Samogitia, Northern Lithuania and Southern Latvia, reasons that this culture was created by the local inhabitants and people who moved into this scantily inhabited area from the coastal area in the 1st age B. C. or the 1st age A. D. In the 5th–6th century the Semigallian culture branched from the common stem of Baltic tribes. The close links between the Semigallian and Samogitian culture are emphasized. In author's opinion these links had been predetermined by a common Barrow culture in the past. Writing about the sources of Lithuanian nationality R. Volkaitė-Kulikauskienė analyses the changes which took place in each of the mentioned tribes in the 5th–6th century. In author's opinion Semigallians gradually moved not only to the north but also to the northwest. She also thinks that in earlier periods Semigallians used to occupy a larger territory. In later periods they moved to the north.

Among Latvian archaeologists, who in the last decades devoted most of their time to Semigallian cemeteries, we can mention M. Atgazis. Describing the boundaries of tribes he pointed out that in the north Semigallia reached Lielstraupe, west – Zante and Ezerė, whereas the boundary with Lettigallia was yet not clear. The author accepted the southern boundary of Semigallian tribe as described by A. Tautavičius. The author agreed that the Semigallian and Samogitian cultures had much in common.

The Semigallian culture receives much attention also in Latvian archeology. However, the issue of boundaries is not discussed explicitly. The maps available in the Latvian archaeology ascribe to Semigallia only the lands in the Lielupe basin. The eastern boundary of Semigallia did not even reach Dauguva, the northern – the Gulf of Riga. The southern boundary is not defined. The areas inhabited by Semigallian are indicated only till the Lithuanian–Latvian border. In other words, the territory inhabited by Semigallians is defined as a by far

smaller one than described by A. Bielenstein, Fr. Balodis, H. Moora and others.

One article of the author of this work is dedicated to Semigallian and Curonian relations. On the basis of material from Pavirvytė cemetery the author states that in the 10th–11th century Curonians penetrated not only into Livonian lands (in the northern part of Curonia) but in small groups moved to the areas inhabited by Semigallians.

Some funeral customs, including the ones in the Northern Lithuania, have been discussed by V. Žulkus. In his opinion Semigallian and Selonian territories were divided by the boggy Lėvuo plain merging in the south into the Lėvuo valley. Usually, buried individuals are oriented towards them. In this way the author specifies the Semigallian–Selonian boundary.

The above given list of works can be extended by some smaller works, articles, which in various aspects touch upon the issue of Semigallian territory and population.

All these publications are considerably supplemented by archaeological material of the last two decades collected in Jauneikiai, Pavirvytė, Šukioniai, Stungiai and other archaeological sites. It may be helpful in specifying the southwestern and southeastern boundaries of Semigallia.

The material collected in the Pavirvytė cemetery indicate that the western boundary with Curonia should be drawn not along the Venta river but along the Virvytė river till its confluence with Venta, i. e., evidently, the territory on the left bank of Venta till Virvytė belonged to Semigallians. From Viekišniai the boundary should be drawn along the Venta river. The southern boundary should make a line between the northern edges of Šiauliai and Kuršėnai (the Lieporiai cemetery in the southern part of Šiauliai did not belong to Semigallia). From Šiauliai and further to the east the boundary would run along the southern edge of Pakruojis district (Staciūnai, Šukioniai, Meldiniai cemetery) and northern edge of Panevėžys district along the Lėvuo river. Due to the lack of archaeological sites the eastern and southeastern edges of Semigallia still remain a problem. The territory between Lėvuo and Pyvesa in the present Pasvalys district is obviously Semigallian. This view is supported by archaeological material from Smilgiai and Pumpėnai cemeteries. Further in the north and in the east, i. e., at the joint of Kupiškis and Biržai districts, might have been marked by Vabalninkas and Anciškiai cemeteries (both are completely destroyed). Therefore, the line of the eastern boundary of Semigallia may, presumably, be drawn from Vabalninkas and further along the Apaščia river till the confluence with Nemunėlis. The territory between Apaščia and Pyvesa has very few archaeological sites. The landscape is low and boggy. Evidently this area was unfavourable for living and for burying purposes. It seems likely that the greater part of Biržai district was a wasteland between Semigallia and Selonian.

Having determined the probable boundaries of Semigallia we can now go on to the next question – the

characteristic features of this tribe. The religious beliefs, idea of life, and mode of life of all Baltic tribes were similar or even identical. Semigallians were not an exception. They built barrows, buildings, fortifications, established settlements. Today we know about 20 hill-fort in Lithuania.

The ethnic differences are somewhat more distinct in funeral customs. Namely funeral customs enable to distinguish between the cultures of different tribes.

The Lithuanian part of Semigallia includes about 60 burial grounds. Some of them have been explored. They are: Linkaičiai, Jauneikiai, Degėšiai, Valdamai, Diržiai, Pamiškiai, Pavirvytė, Stungiai and Šukioniai cemeteries. So far 20% of burial sites and more than 1000 burials in them have been investigated. The investigated sites are scattered over the whole territory. The investigated burials are dated to the 5th–12th century. In the northern part of Lithuania the number of burials from the 8th–11th century is by far greater than the number of burials from the 5th–7th century. Whereas in Latvian Semigallia on the contrary – the number of burials from the 5th–7th century is greater.

Semigallian cemeteries are in most cases found by the old barrow cemeteries. This implies the stability of ethnic composition of the population. However, it is possible to trace changes of the world outlook and customs. The increasing number of the population resulted in an increasing number of burial grounds. The burial sites used to be established on small hills with a small river flowing in the neighbourhood.

The same burial sites would be used for a few centuries. There are cemeteries which were established in the 5th century and contain burials from the 12th–13th century and even from the 16th–17th century. Having returned to the old habitation places the inhabitants would use the same burial grounds.

Inhumations represent one of the most characteristic funeral customs of Semigallians. It persisted throughout the whole period of existence of this tribe. The individuals would be buried in shallow – 30–90 cm deep-grave pits. In the 5th–7th centuries the buried individuals were wrapped up in sheets. In the 8th–12th century some individuals were buried in coffins.

The Semigallian burial items include many weapons and few working tools. Axes are usually found in male burials of the 5th–7th century. In burials of the 8th–11th century axes are found but rarely. Among other male working tools we can mention knives. Ice-picks, bindings of drinking horns, pincets and riding bits are sometimes found in the leg or waist area.

Female burials usually contain hoes, small knives, awls and needles. Hoe is one of the most characteristic tools of Semigallian females.

Males used to fasten their clothing with brooches. In the 5th–8th century various crossbow brooches were the most popular ones. Beginning with the 9th century, there appeared penannular brooches. Males also used

to wear bracelets (they are usually found on the left hand) and neck-rings. The wearing style of ornaments remained the same till the 12th century. Only the forms of ornaments changed and the number of burials with neck-rings increased.

Female burial items include more ornaments and they are more variable. Female burials of the 5th–7th century usually contain headbands and a pair of pins interconnected by chains. Bracelets are found on both hands. Some females were buried with neck-rings. Headbands in burials of the 8th–12th century are found in rarer cases, but the number of neck-rings increases till 2, 3 or even 4.

The burial items in children's burials are not numerous. Knives are found in the shoulder or waist area. Young boys are buried with spears. The clothing used to be fastened with brooches or pins. One bead is often found on the neck and a bracelet on the hand. Bracelets are often remade from a larger bracelet and adapted to fit a smaller hand.

As was already mentioned, inhumations were a typical trait of Semigallian culture. The custom of cremation was not known to Semigallians.

An opposite orientation of buried individuals is another typical trait of Semigallian burial customs. This custom was also followed by Samogitians and Lettigallians. However, differently from Samogitians, Uplanders and Lithuanians Semigallians had no custom of burying horses together with individuals. In this respect Semigallians are closer to Lettigallians. Semigallian burial items never include hoarse burial items (as was a custom with curonians) or riding gear (as was a custom with Highlanders). This custom also relates Semigallians with Lettigallians.

Abundance of burial items is another characteristic trait of Semigallian funeral customs. However, it was also characteristic of neighbouring Curonian, Samogitian, Lettigalian and Selonian tribes. Anyway, the composition and placement of burial items distinguish Semigallians from the neighbouring tribes. It is particularly true of the number and placement of weapons.

Ethnic similarities and differences are emphasized by such burial item as axe. The custom to put axes in burials was known to Semigallians. However, beginning with the 7th century males were buried with axes in by far rarer cases than in Lettigallia and Samogitia. Two types of axes were used in Semigallia – socketed and with a blunt end. The socketed axes were widespread in the western part of Semigallia, the axes with a blunt end in the eastern. Samogitians and Curonians used only socketed axes, Lettigallians, Selonians and Uplanders – axes with a blunt end. Burials of the 9th–12th century do not contain battle axes with handles embellished with bronze which were characteristic of Lettigallians.

A hoe is one more burial item particularly character-

istic of Semigallians. So far they have been found only in the Semigallian territory. Isolated case occur in the Uplander and Lithuanian tribes. Semigallian females used knives with bent points. In general working tools in Semigallian burials are by far rarer finds than in the burials of other tribes.

Distinguishing features of Semigallian culture are also reflected by the ornaments put into burials. Though metal ornaments were worn by all Baltic tribes the popularity of various types of ornaments was different.

Females of all tribes wore metal headdress. However, its types differed. Only Semigallian women and women of the neighbouring Samogitia wore headbands made of large bronze plates interconnected by small spirals. But differently from Samogitians, Semigallian women used to wear a large spiral garland above the headband. Semigallian women as also Lettigallian women would not embellish the edges of their caps with metal pendants as was the custom with Samogitian, Curonian and Scalvian women. Sometimes caps and headbands had small bronze bits suspended on their edges.

For fastening male and female clothing Semigallians and Samogitians used different ornaments. Males used brooches, females – a pair of pins. The placement of pins in burials differed Semigallians from Samogitians. The most popular pins were: ring-shaped, with a triangular head and various cruciform pins. Semigallian, Samogitian and Curonian women used pins interconnected with long chains and having suspended pendants.

Semigallian women liked bracelets with a prominent triangular edge. This form of bracelets was also popular among Samogitians and somewhat less popular among Uplanders. Only Semigallians and Lettigallians used to wear the “warrior” and massive bracelets.

Rings were not popular in Semigallia. They were popular among Curonians. Buckles and metal parts of belts are rare finds in Semigallian burials implying that Semigallians had no custom of burying with belts. This is a distinguishing feature of Semigallians if compared with Samogitians and, particularly, with Curonians Belts are also few in Lettigallian burials.

Summarizing what was said above we may state that the Semigallian culture has most in common with the Samogitian and Lettigallian cultures. No doubt, all these tribes had the same original mother – the barrow with stone circles culture. There exist certain differences within the tribe. They were conditioned by cultural influence of neighbours – Curonians and Samogitians in the west, Uplanders in the south, Selonians and Lettigallians in the east. These differences manifest not only in the material culture but in the language as well. Various aspects of the Semigallian language are closer either to Lettish or Lithuanian.

Translated by Ada Jurkonytė

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ОБЛАСТЬ ЗЕМГАЛОВ

Илона Вашкявичюте

Резюме

Один из самых актуальных вопросов по исследованию археологических культур – это вопрос о территории. На сегодняшней территории Литвы и Латвии уже в начале н. э. выделяется культура курганов с каменными венцами. В IV–V вв. эта культура исчезает, и на месте ее возникает несколько племен. Одно из них – в бассейне рек Муша и Лелупе – земгалы. В XIII–XIV вв. эта область была разделена на две части: южная осталась в Великом Княжестве Литовском, а северная – в составе Ливонии. Эта политическая граница, пересекавшая земли земгалов, сохранилась в течение многих столетий и в 1919–1920 годах стала границей между Литвой и Латвией.

Интерес к жителям Земгалы не исчезает с конца XIX в. Исследователь А. Биленштейн одним из первых пытался определить территорию земгалов. Западную границу с куршами он провел до рек Вадактис и Аглуона; южная с жемайтами и литовцами, по мнению автора, проходила южнее Мешкуйчай. Граница на ЮВ проходила от Бауске до Паневежиса по реке Муша. На севере земли земгалов достигали Рижского залива. Определенные А. Биленштейном границы позже были приняты почти всеми археологами и историками.

Интерес к Земгале в Литве начался с момента картографирования ее памятников (Ф. Покровский, И. Элисон, П. Тарасенка). В 1926 и 1938 г. в Риге были выпущены две книги “Археология Латвии” и “История Латвии”. Из опубликованных карт видно, что в I–IV вв. н.э земгалы занимали самую обширную территорию – от Рижского залива на севере, до рек Эжерупис и Вадактис на западе и р. Даугава (а также ее правого берега) на востоке. Южная граница по традиции проходит по реке Муша. В V–IX вв. территория земгалов уже гораздо меньше. Западная и южная границы остаются те же. На севере границы доходят до Рижского залива, но уже гораздо уже. На северо-востоке земгалы уже не достигают р. Даугавы. В IX–XIII вв. территория становится ещё меньше. На севере она достигает Рижского залива, на западе граница проходит по р. Эжерупис и Вадактис, с ЮЗ на территорию земгалов проникают жемайты, а на СВ образуется область Куокнесе. По мнению Ф. Балодиса, в IV в. земгалы занимали самую большую территорию, на протяжении последующих веков территория земгалов всё уменьшалась.

И. Пузинас пытался установить южную границу Земгалы. Это бассейн реки Муша по линии Муша–Акмяне–Шяуляй–Розалимас–Пумпенай–Биржай. Южная граница, указанная И. Пузинасом, почти соответствует результатам сегодняшних исследований, только она чуть более вытянута в восточном

направлении и несколько уменьшена на юго-западном.

М. Алсейкайте, разъясняя некоторые вопросы происхождения балтов, определяет и территорию земгалов. Эти племена, по мнению автора, на юге достигали земель Шяуляй и Упите, на севере – бассейна р. Лелупе до Рижского залива, на северо-востоке – р. Даугава, а на территории Литвы граница проходила по линии Таурагнай–Сведасай. Западная граница осталась неуказанной.

В 1952 году эстонский археолог Г. Моора в своей работе указал, что территория между реками Вента и Даугава принадлежит земгалам. По мнению автора, территория земгалов со временем расширялась на юг и на восток.

Р. Волкайте-Куликаускаене в книге “Литовцы в IX–XII вв.” указывает гораздо меньшую территорию земгалов, особенно на востоке и юге. По мнению автора, территория со временем уменьшалась, на юге земли земгалов были заняты аукштайтами и жемайтами.

Мнение о территории земгалов не раз было определено А. Тауавичюсом. Земли земгалов, по его мнению, были локализованы на территории бассейна реки Муша – восточная граница – могильник Дегесяй, на западе – могильник Рукуйжяй, на юге – мог. Вилканчяй, Вилкшненай и Рачяй. Территория сильно растянута в южном направлении, на западе достигает реки Вента, на ЮЗ граница достигает сегодняшней черты г. Шяуляй, на ЮВ граница достигает сегодняшней черты г. Паневежис, а восточная граница оставлена неопределённой из-за недостатка исследованных памятников. Как видим, на юге территория расширена более чем когда-либо. Следует отметить, что автор неоднократно подчёркивал сходство культур земгалов и жемайтов.

М. Михельбертас в книге о старом железном веке Литвы немало места посвятил культуре северо-литовских курганов с каменными венцами. Автор констатировал, что из этой культуры выделилась культура земгалов.

В.В. Седов в своей работе о финно-уграх и балтах охарактеризовал и племена земгалов. По мнению автора, земгалы – это латышское племя. Тем самым автор возвращается к Биленштейну, который не раз утверждал, что земгалы разговаривали на латышском языке. Южную границу земгалов автор провел по установленной А. Тауавичюсом линии – Вента–Шяуляй–Папиле–Паневежис–Пасвалис.

В книге об этногенезе литовцев немало места занимают проблемы отдельных племен. А. Тауавичюс приходит к мнению, что на стыке нашей эры

на территории северной Литвы и южной Латвии поселяются племена из Приморья и с местными жителями создают культуру курганов с каменными венцами. В V–VI вв. эта культура распадается на культуры отдельных племён. Р. Волкайте-Куликаускаене в своих высказываниях о происхождении литовского этноса замечает, что в V–VII вв. земгалы оставляют свои южные земли и продвигаются на север.

Латышский археолог М. Атазис территорию земгалов указывает по линии р. Занте и Ежере, граница с латгалами автору пока не ясна, а южную границу определяет так же, как и А. Таутавичюс.

В. Жулкаус в работе о некоторых обычаях захоронений высказал мысль, что земгалов и словов разделяла болотистая низина р. Левуо. Таким образом автор проводит границу между земгалами и селами.

Выявлению взаимосвязи культур земгалов и куршей посвящена работа автора этой статьи. Констатировано, что в X–XI вв. курши проникали не только на территорию ливов, но и немногочисленными группами на терр. земгалов.

Много нового материала дали исследования могильников Яунейкяй, Шукёняй, Стунгяй, Павирвите. На основе накопленного материала попробуем уточнить и территорию земгалов. По данным могильника Павирвите западную границу земгалов с куршами следовало бы проводить не по реке Вента, а по реке Вирвите, так как левобережная сторона Вирвите – территория земгалов. Южная граница проводится по линии Куршенаяй–Шяуляй (северная часть сегодняшнего района). От Шяуляй на восток линия проходит по южной границе р-на. Пакруоис (мог. Стацюнай, Шукёняй, Мелдиняй) и северной черте города Паневежис, далее по реке Левуо. Для проведения восточной границы недостаточен объем исследованных памятников. Территории между реками Левуо и Пивеса, скорее всего, принадлежат земгалам (могильники Смильгяй и Пумпеняй). Далее к северу известны могильники Вабальнинкас и Анцишкяй. Границу следовало бы проводить по линии Вабальнинкас и далее по реке Апашча до ее слияния с рекой Нямунелис. Территория от реки Апашча до Пивеса не изобилует памятниками. Места здесь низкие, болотистые. Скорее всего, большая часть сегодняшнего р-на Биржай не принадлежала ни селам, ни земгалам.

После определения территории земгалов рассмотрим, что свойственно для культуры земгалов. Духовная культура у всех балтских племен почти идентична. Различия видны в материальной культуре. В южной части Земгалы насчитываем более 60 памятников погребения. Только небольшая их часть – около 20% – исследована. Погребения датированы IV–XII вв. Интересно заметить, что в южной части территории земгалов погребений VIII–XI вв. гораздо больше, чем V–VII вв., а в северной – наоборот. Могильники почти всегда концентриро-

вались у старых курганов. Это показывает, что этнический состав жителей не изменился, изменилось только их мировоззрение и обычаи. В том же самом могильнике хоронили длительное время, с начала V до XIII вв. Одна из самых характерных черт погребение земгалов – ингумация. Умерших хоронили в ямах глубиной от 30 до 90 см. В V–VII вв. хоронили без гробов, завернув умершего в ткань. В VIII в. часть умерших захоронена в гробах. Погребения богаты инвентарём. Особенно много оружия и украшений. Орудия труда составляют только небольшой процент находок – это ножики, топоры, шилья, мотыги, иглы. Мотыги особенно характерны для земгалов. Из украшений в мужских погр. чаще всего можно обнаружить арбалетовидную фибулу, с IX в. – появляются подковообразные фибулы. Украшались мужчины иногда и браслетами, носили по одному на левой руке. Реже в мужских погребениях можно найти шейные гривны. В женских погр. украшений больше, они разнообразнее. В погр. V–VII вв. можно обнаружить головные венки, пару булавок, соединённых между собой длинной цепочкой, браслеты. Шею украшала шейная гривна. В погребениях VIII–XII вв. – головные венки становятся редкими, шейных гривен – больше, иногда носили по 2,3 или 4. В детских погребениях инвентарь немногочисленен. Чаще всего это ножик, шило, изредка – наконечник копья, булавка или фибула; на руке – браслет, иногда передельанный из большого и приспособленный для ребёнка. Другая характерная черта погребений земгалов – это противоположная ориентация умерших. Кроме земгалов, этот обычай был известен у жемайтов и латгалов. Земгалы вместе с всадником не хоронили коня, как это делали аукштайты, жемайты и литовцы. Этим они были ближе к латгалам. Земгалы не хоронили с умершим и конской сбруи, как это делали курши, не хоронили и с вещами всадника, как это было принято у аукштайтов. Этот обычай сближает земгалов с культурой латгалов.

Многочисленный инвентарь – это ещё одна характерная черта погребений земгалов, но много инвентаря и у соседей: куршей, жемайтов, латгалов.

У земгалов существовал иной порядок при расположении вещей в погребальной яме. Этнические различия подчеркивает и такой инвентарь, как топор. Земгалы хоронили мужчину с топором. Но с VII в. топоры в погребениях встречаются все реже. Топоры были известны двух форм: проушные и втульчатые. Втульчатые распространены в западной части, проушные – в восточной. Жемайты и курши пользовались только втульчатыми топорами; латгалы, селы и аукштайты – проушными, как и восточные земгалы.

Характерные черты погребений земгалов отражаются и в комплекте украшений. Металлические украшения были известны всем балтским племенам, но одни украшения более характерны для одних

племен, другие – для других. Головными венками украшались женщины многих племен, но головными венками из прямоугольных бронзовых пластинок украшались только женщины Земгалы и Жемайтии. Только для женщин Земгалы характерны венки на макушке, сделанные из одной крупной спирали. Земгалы, как и латгалы, не украшали края шапочек металлическими украшениями. Женщины украшались булавками, мужчины – фибулами. Такой обычай существовал и у жемайтов, но порядок расположения

булавок одинаков в погребении у женщин Земгалы и женщин Жемайтии. Наиболее характерны для земгалов булавки с кольцевидной, треугольной, крестовидной головками, браслеты с треугольным выступающим ребром, массивные браслеты и “войнские” браслеты.

Культура земгалов имеет много общих черт с культурой жемайтов и латгалов. Одни черты погребений сближают земгалов с латгалами, другие – с жемайтами.

Перевела Илона Вашкявичюте

Карта 1. Южная часть Земгалы. Исследованные погребальные памятники.

Dr. Ilona Vaškevičiūtė
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius, tel. 61 49 35.